

ISSN 1563-0366
Индекс 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Law series

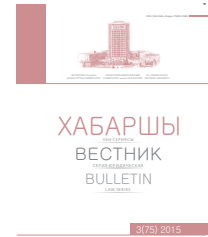
№3 (75)

Алматы
«Қазақ университеті»
2015

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 3 (75)

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Куәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Ережепқызы Р., жауапты хатшы

(Қазақстан)

Телефон: +7727-377-33-36;

8-727-377-33-37 (ішкі н. 12-57)

E-mail: rose@mail.ru

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор

(бас редактор) (Қазақстан)

Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор

(бас ред. орынбасары) (Қазақстан)

Сартаев С.С., з.ғ.д., академик (Қазақстан)

Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Усенинова Г.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Еркинбаева Л.К., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д. (Қазақстан)

Трунк А., профессор (Германия)

Монтекило С., профессор (БАӘ)

Бурхард Б., профессор (Германия)

Лисица В., профессор (Ресей)

ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
Б А С П А У Й І

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаққозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Еркін Жайнақов

Компьютерде беттеген:

Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Мөлдір Өміртайқызы

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ №8886

Басуға 15.08.2015 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 35 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.

Тапсырыс №3514. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2015

Жанибеков А.К., Арын А.А.,
Дүзбаева С.Б.,

**Қылмыстық процесте жанама
дәлелдемелерді қолдану
ерекшеліктері**

Zhanybekov A.K., Aryn A.A.,
Duzbayeva S.B.

**Features of the application
of circumstantial evidence in
criminal proceedings**

Жанибеков А.К., Арын А.А.,
Дүзбаева С.Б.

**Особенности применения
косвенных доказательств
в уголовном процессе**

Аталған мақалада авторлар жанама дәлелдемелердің түсінігіне тоқтала отырып, олардың тікелей дәлелдемелерден айырмашылығын, жанама дәлелдемелерді қолдану ерекшеліктерін, дәлелдемелердің жүйесін, сондай-ақ қылмыстық процесте жанама дәлелдемелерді қолданудың өзіндік ерекшеліктерін қарастырып өткен.

Түйін сөздер: жанама дәлелдемелер, тікелей дәлелдемелер, дәлелдеу пәні, дәлелдемелерді қолдану, қылмыстық іс жүргізу, қылмыскер.

In this article the authors examine the concept of differentiation of circumstantial evidence of direct, especially the use of circumstantial evidence, the evidence system, and especially the use of circumstantial evidence in criminal proceedings.

Key words: circumstantial evidence, direct evidence, to be proven, the use of evidence, prosecuting crime.

В настоящей статье авторы рассматривают понятие, разграничение косвенных доказательств от прямых, особенности применения косвенных доказательств, систему доказательств, а также особенности применения косвенных доказательств в уголовном процессе.

Ключевые слова: косвенные доказательства, прямые доказательства, предмет доказывания, применение доказательств, уголовный процесс, преступление.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ
ПРОЦЕСТЕ ЖАНАМА
ДӘЛЕЛДЕМЕЛЕРДІ
ҚОЛДАНУ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

Жанама дәлелдемелердің өз сипаты бойынша да, пайда болуының қайнар көздері бойынша да, өзінің іс жүргізушілік нысандары бойынша да, жинақтау әдістері бойынша да тікелей дәлелдемелерден айырмашылығы жоқ. Олар тек дәлелдеу пәнімен байланысы бойынша ғана ажыратылады.

Заң әдебиеттерінде жанама дәлелдемелердің тікелей дәлелдемелерден ажыратудың бір белгісі ретінде жанама дәлелдемелерге қарағанда тікелей дәлелдемелер дәлелденетін мән-жайлардың кең шеңберін анықтайтындығы жөнінде көзқарастар айтылған. Мұндай пікірлер тек сыртқы белгілерге ғана негізделген: дәлелдеу пәніне кіретін жекелеген фактілер егер тікелей дәлелдеменің шынайылығы күмән тудырмайтын болса бір ғана тікелей дәлелдемемен анықталуы мүмкін; осы фактіні жанама дәлелдемелер арқылы дәлелдеу үшін жанама дәлелдемелердің жиынтығы қажет. Сыртқы белгілеріне қарай, шынында да, жанама дәлелдемелер тікелей дәлелдемелерге қарағанда дәлелденетін мән-жайлардың аз ғана көлемін анықтайды: бір фактіні анықтауда бір ғана тікелей дәлелдеменің орнына бірнеше жанама дәлелдемелер қолданылады. Шын мәнінде бір жанама дәлелдеме дәлелдеу пәніне кіретін мән-жайлардың ешқайсысын да сөзсіз анықтай алмайды. Бұл мақсатқа жету айғақтар жиынтығы арқылы ғана мүмкін болады. Егер қандай да бір мән-жай үш жанама дәлелдеме арқылы анықталатын болса олардың әрқайсысының мән-жайдың «үштен бірін» анықтайды деген сөз емес: ізделінетін мән-жайды тұтастай алғандағы айғақтардың жиынтығы ғана анықтай алады, ал әрбір жеке алынған жанама дәлелдеме өз бетінше ешқандай мән-жайды анықтай алмайды. Бұл әрбір жанама дәлелдеменің дәлелдеу пәнімен байланысы осы дәлелдеменің басқаларымен байланысының жүйесіне толық талдау жасау арқылы анықталуы мүмкін екендігімен түсіндіріледі.

Мұндай байланыс тікелей дәлелдемелердің дәлелдеу пәнімен байланысына қарағанда жасырын сипатта болады. Жанама дәлелдемелерді қолданудың бірінші ерекшелігі мынада: дәлелдеу процесінде әрбір жаңадан анықталатын аралық фактінің тергелетін қылмыспен байланысы, тіпті осы байланыстың болуының өзі жайлы тек болжам жасауға ғана болады. Басқа дәлелдемелер арқылы бұл байланысты шынайы анықтағанға

дейін берілген фактінің қылмыспен байланысының немесе байланыстардың өзге де сипаттарының болмау мүмкіндігін де болжауымыз керек.

Іс бойынша бірнеше тергеу болжамдарын құру мен оларды тексеру қажеттілігі де осымен түсіндіріледі. Олармен жиынтығында алғашқы аралық фактінің дәлелдеу пәнімен байланысының шын мәніндегі сипаты анықталатын жаңа дәлелдемелер пайда болғаннан бастап біз болжамнан шынайылыққа өтеміз. Бұл мәселенің зор тәжірибелік мәні де бар: жанама дәлелдемелер арқылы қылмысты тергеуде қателіктердің көпшілігі тергеушінің жекелеген жанама дәлелдемелердің қылмыспен байланысы туралы алғашқы тұжырымның болжамды сипатта болатынын ұмытып, оған қоса басқа дәлелдемелер жиынтығы арқылы мұндай болжамның дұрыстығын тексермей оларды объективті шынайылық ретінде қабылдайтындығымен түсіндіріледі.

Қарастырылып отырған мәселемен жанама дәлелдемелерді қолданудың екінші ерекшелігі тығыз байланысты: іс үшін әрбір дәлелдеменің шынайы маңызы оларды қалғандарымен салыстыру арқылы ғана анықталады. Бұл жағдайда мәселені алдын ала, дұрыс шешу қадамдары өрескел қателіктердің туындауы қауіпіне әкеледі [1, 107 б.].

Әрбір аралық фактінің шынайы мәнін анықтау тұрғысынан дәлелдемелер жиынтығын зерттеу аса маңызды. Өйткені шынайы өмірде қажетті және кездейсоқ фактілер шиеленісіп жатады, диалектикалық өзара байланыста әрекет етеді [2, 99 б.]. Фактілердің кездейсоқ сәйкес келуі мен олардың заңды, қажетті байланысын ажырату тек дәлелдемелердің жиынтығына талдау жасау арқылы ғана мүмкін болады.

Тек өз жиынтығында ғана жанама дәлелдемелер шынайы тікелей дәлелдемелер сияқты істің мәнді жағдайларын анықтай алады.

Бірақ жанама дәлелдемелер арқылы ақиқатқа жету үшін олардың белгілі бір талаптарға сай келетін, тиісті белгілері бар жиынтығы қажет.

Ең алдымен мұндай жиынтықтың тек сандық көрсеткіштермен ғана сипатталмауының және бытыраңқы айғақтардың қосындысы болмауының қажеттігін айтуымыз керек.

Сонымен қатар, қылмыстық іс жүргізу барысында алынатын түсініктемелер жөнінде айтып кеткен жөн сияқты. Себебі, қылмыстық іс жүргізу заңнамасына сай түсініктемелер дәлелдемелердің қайнар көзіне жатқызылады. Осы мәселе жөнінде кейбір процессуалистер: «Қылмыстық процесте түсініктемелерді дәлелдеме ретінде қолдану үшін бізге қандай жағдайлар жасалуы

тиіс?» деген пікір айтуда. 1) түсініктеме заңды негізде алынуы тиіс; 2) сұралатын адамның құқықтары бұзылмауы тиіс; 3) жауап беру ерікті болуы тиіс, яғни жетелеуші сұрақтар қоюға болмайды; 4) түсініктеменің мазмұнынан оның қайдан алынғандығы жөніндегі мәлімет болуы тиіс» деген көзқарастар да бар [3, 38 б.].

Жанама дәлелдемелер ретінде алуан түрлі фактілер қарастырылуы мүмкін. Сондықтан оны дәлелдемелердің тар шеңберімен шектеу дұрыс емес сияқты. Бірақ тәжірибеде жанама дәлелдемелер ретінде қолданылатын фактілер тізімін келтіруге болады:

1) қылмыстың заттай іздері, яғни қылмыспен әртүрлі заттарда қалдырылған іздер (кісі өлтіру ісі бойынша айыпкердің киімінде табылған қан іздері);

2) қылмыскермен қалдырылған іздер (қылмыс оқиғасы болған жердегі табылған аяқ іздері мен оның айыпкердің аяқ іздеріне сәйкес келуі);

3) қылмыс жасау үшін қажетті қарудың болуы (айыпкерге қарау жүргізгенде одан жәбірленушінің карточкалық есебінен ақша алуға мүмкіндік беретін пластикалық карточкасының табылуы);

4) қылмыстық қол сұғушылық объектісі болып табылған заттардың болуы (айыпкердің үйіне тінту жүргізу барысында жәбірленуші пәтерінен ұрланған музыкалық орталық пен бейне магнитофонның табылуы);

5) қылмыскердің қылмыс жасалған жерде қылмыс жасалған уақытта болуы (куәлардың айыпкерді қылмыс болған жерде тікелей қылмыс жасалған уақыттан кейін көргендігі туралы расталған көрсетулері);

6) қылмыс жасауға ниетінің болуы (айыпкер мен жәбірленушінің арасындағы даудың болуы);

7) қылмыскердің қылмыс жасауға дейінгі қылмысты жасауға дайындықты білдіретін іс-әрекеттері (қылмыс жасауға қажетті қару-жарақты сатып алу);

8) қылмыскердің қылмыс жасалғаннан кейінгі қылмыс іздерін жасыру мен қылмыстық істі қозғауға кедергі келтіруге бағытталған іс-әрекеттері (куәларды айыпкердің жағына қарай жалған көрсетулер беруіне үгіттеу);

9) қылмыс жасаумен байланысты айыпкердің өмір сүру салтының өзгеруі (дүкенді тонағаннан кейін айыпкердің автокөлік алуы, пәтеріне қымбат техниканы сатып алуы) [4, 377-390 бб.].

Жанама дәлелдемелер арқылы қылмыс құрамының барлық элементтері мен белгілері, іс бо-

йынша дәлелдеуге жататын өзге де мән-жайлар анықталады. Жанама дәлелдемелердің жиынтығы дәлелдеуге жататын барлық мән-жайларды көрсете алуы тиіс. Басқаша айтқанда, бұл жиынтық айғақтар қосындысы емес, іс бойынша дәлелдемелердің жүйесі болуы қажет. Мұндай жиынтықты зерттеу жүйелі әдістермен жүзеге асырылуы тиіс.

Сонымен, қылмыстық іс жүргізуде дәлелдемелерді қолданудың өзіндік ерекшеліктері бар екендігін анықтадық. Бұл ерекшеліктер жанама дәлелдемелердің дәлелдеу пәнімен байланысы арқылы айқандалады.

Қылмыстық іс бойынша дәлелдемелердің жиынтығына жүйенің барлық белгілері мен сипаттамалары тән. Сондықтан ол жүйе ретінде қарастырылып, зерттелуі тиіс.

Нақты іс бойынша жанама дәлелдемелердің жиынтығына талдау жасауда жүйелі зерттеу аса маңызды және қажетті болып табылады. Дәл осында жүйенің интегративті қасиеттері қылмыс оқиғасы мен оның барлық мән-жайлары жөнінде шынайы білім алуға мүмкіндік береді. Әрбір жеке алынған жанама дәлелдеме арқылы оның дәлелдеу пәнімен байланысын тек болжауға ғана болады. Белгілі бір тәртіппен ретке келтірілген жанама дәлелдемелердің жиынтығы шынайы тұжырым жасауға негіз бола алады. Бұл қарама-қайшылық жанама дәлелдемелер жүйесінің жаңа, интегративті қасиеттерінің болуымен түсіндіріледі. Бірақ мұндай интегративті қасиеттер пайда болу үшін дәлелдемелер жиынтығы жүйе құрып, оның барлық талаптарына жауап беруі тиіс.

Дәлелдемелер жиынтығы жүйенің интегративті қасиеттеріне ие болуы үшін ең алдымен белгілі бір тәртіппен ретке келтірілуі тиіс. Әрбір жүйенің ішкі қасиеттері жүйелі-компоненттік, жүйелі-құрылымды, жүйелі функционалдық және жүйелі-интегративтік аспектілермен сипатталады. Іс бойынша дәлелдемелердің жиынтығын да осы аспектілердің әрқайсысында қарастыруымыз керек.

Оның компоненттері – әртүрлі белгілері бойынша жіктелетін дәлелдемелер мен аралық фактілер. Олар өзара байланысы жүйеге тән қасиеттік ерекшеліктерін қамтамасыз ететін құрылымдық бірліктер болып табылады.

Жүйенің негізін дәлелдемелер құрайды. Мұнда фактілер жөніндегі деректер олар алынатын қайнар көздерден бөлінбеген. Сондықтан дәлелдемелер жүйесіне оның бірінші деңгейінде тек фактілер жөніндегі нақты деректер ғана емес, сонымен қатар дерек көздері де, бұл дерек-

тер қосылған процессуалдық нысандар да жатқызылуы тиіс. Бұл мәселені ескеру өте қажет. Себебі дәлелдеу процесінің бірінші кезеңінде фактілер жөніндегі деректер ғана емес, сондай-ақ осы деректер алынған қайнар көздер мен деректерді алу тәсілдері де тексеріледі.

Дәлелдемелердің қатарына пәндік дәлелдемелермен қатар қосымша (бақылаушы) дәлелдемелер де жатқызылады. Қосымша дәлелдемелер пәндік дәлелдемелермен біріге отырып аралық фактінің болуын растайтын немесе жоққа шығаратын кешендер құрады.

Жүйенің екінші деңгейінде аралық фактілер әрекет етеді. Әрбір аралық фактінің шынайылығы дәлелдеудің бірінші кезеңінде бірнеше қайнар көздерден алынатын деректердің жиынтығымен анықталатындықтан, екінші кезеңде бұл фактілер қандай да бір қайнар көздермен байланыстардан тыс қатысады: тергеуші қайнар көздер мен деректерді алу тәсілін қажетті тексеру бірінші кезеңде жүзеге асырылатынын негізге алады және айғақтарды айқын анықталған фактілер ретінде қолданады.

Іс бойынша жанама дәлелдемелердің жүйесі міне осындай – қайнар көздермен бөлінбейтін тұтастықта алынған дәлелдемелер (қосымша дәлелдемелерді қоса алғанда) және аралық фактілер.

Дәлелдемелер жүйесінің құрылымы оны құрайтын компоненттерінің өзара байланысы арқылы анықталады. Ол өзіне дәлелдемелердің өзара байланысы сияқты қылмыс оқиғасымен байланысын да қосады.

Жеке дара аралық фактіні анықтайтын дәлелдемелердің жүйесі дәлелдемелердің жеке жүйесін құрайды. Оған жеке пәндік дәлелдемелермен қатар пәндік дәлелдемелер мен олармен тығыз байланысты қосымша (бақылаушы) дәлелдемелерден тұратын кешендер де кіреді.

Жеке жүйеге кіретін дәлелдемелер дәлелдеу пәнімен қатар өзара да объективті байланыстардың әртүрлі нысандарымен байланысады. Әрбір дәлелдеме дәлелдеу пәнімен аралық фактілер арқылы көп сатылы байланысқан. Қандай да бір дәлелдеме берілген фактіні тікелей дәлелдейтін болса, бұл байланыс өзіне бір аралық буынды қосады: куә айыпкерді ұрлық орнында көргендігін айтады – айыпкер де ол жерде болған – оның ұрлыққа қатысы бар.

Басқа жағдайларда аралық факт жанама жолдармен анықталады, ол жағдайда байланыс ұзағырақ және күрделірек болады: ұрлық орнында саусақ іздері табылған – сараптама қорытындысы бойынша бұл іздердің айыпкермен қалды-

рылғаны анықталған – демек, айыпкер қылмыс орнында болған – оның қылмысқа қатысы бар. Мұндай байланыстың негізгі күрделілігі онда бір тұжырым емес (аралық фактіден дәлелдеу пәніне дейін) бірнеше (кем дегенде екі тұжырым: дәлелдемеден аралық фактіге дейін, аралық фактіден дәлелдеу пәніне дейін) тұжырым жасалуында. Бұл, әрине, дәлелдеу процесін күрделілендіреді және тергеушінің мұқият болуын талап етеді.

Бірақ жеке жүйеде дәлелдемелер өзара да белгілі бір байланыста болуы тиіс. Біріншіден, олар өзара аралық фактілер арқылы байланысады. Екіншіден, дәлелдемелер өзара тікелей байланыста да болуы мүмкін: мысалы, кісі өлтіру қылмысы болған бөлме қабырғасында жәбірленуші қанының тобындағы қан іздерінің болуы мен айыпкердің қабырғаны қайта сырлау арқылы бұл іздерді жоюға ұмтылуы. Екеуі де бір жеке жүйенің жанама дәлелдемелері болғандықтан өзара себеп және салдар ретінде тікелей байланысқан. М.П. Шаламов бұл жөнінде дұрыс пікір айтқан: «Айғақтардың өзара байланысы – бұл іс бойынша ақиқатты анықтаудың міндетті шарты» [5, 89 б.]. Жанама дәлелдемелердің мұндай байланысын көлденең байланыс ретінде сипаттауға болады.

Жеке жүйе ішінде барлық дәлелдемелер, егер олар аралық фактілермен объективті байланысып, ал ол арқылы дәлелдеу пәнімен байланысқан болса, бір біріне сәйкестік қатынастарында болады.

Жеке жүйелердің жиынтығы іс бойынша дәлелдемелердің жалпы жүйесін құрайды. Екінші кезеңде оның негізін жеке жүйелерден кейін-

гі ақпарат түріндегі аралық фактілер құрайды. Мұндай ақпараттың міндетті қасиеті – оның шынайылығы, сенімділігі: тек шынайы, сенімді аралық фактілер негізінде ғана дәлелдеуге жататын істің мән-жайларының болуы немесе болмауы жөнінде тұжырым жасауға болады. Аралық фактілердің сенімсіз болуы нәтижесінде соңғы тұжырымдардың сенімсіз болуына әкеліп соқтырады.

Аралық фактілер дәлелдеу пәнінің сәйкес элементтерімен объективті байланыста болуы тиіс, тек осы жағдайда олар өзіне кіретін мән-жайларды анықтаудың құралы қызметін атқара алады. Оған қоса жеке жүйедегі дәлелдемелер сияқты олар да бір бірімен тікелей немесе дәлелдеу пәнімен сәйкестікте болуы тиіс.

Дәлелдемелер жүйесінің атқаратын қызметі (функциясы) – дәлелдеуге жататын барлық мән-жайларының шынайы анықталуы болып табылады. Берілген жүйе шегінде оны құрайтын әрбір жеке жүйе мен дәлелдеме іс бойынша дәлелдеуге жататындардың қатарынан нақты мән-жайларды анықтай отырып белгілі бір қызмет атқарады. Осы функционалдық белгі негізінде іс бойынша дәлелдемелер жүйесі құрылуы тиіс: жеке дәлелдемелер мен олардың жеке жүйелері дәлелдеу пәнінің нақты элементтерімен байланысы белгілері бойынша біріктірілуі тиіс.

Қорыта келе мынадай тұжырымға келдік. Жанама дәлелдемелер жүйесі өзіне ғана тән ерекшеліктері бар және өз жиынтығында бір-бірімен тығыз байланыста болатын құрамдас элементтерден құралады. Тек осы байланыста ғана олар тізбектелген жүйе құрап, тұтастыққа айналады.

Әдебиеттер

- 1 Фаткулин Ф.Н. Общие проблемы процессуального доказывания. – Казань, 1976.
- 2 Афанасьев В.Г. О системном подходе в социальном познании // Вопросы философии. – 1973. – № 6.
- 3 Новиков С.А. «Использование объяснений опрошенных лиц в доказывании по уголовным делам: «Исключить нельзя допустить» // Правоведение. – 2008. – № 3 (278).
- 4 Строгович М.С. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М.: Юридическая литература, 1973.
- 5 Шаламов М.П. Теория улик. – М.: Госюриздат, 1960.

References

- 1 Fatkulin F.N. Obshhie problemy processual'nogo dokazyvaniya. – Kazan', 1976.
- 2 Afanas'ev V.G. O sistemnom podhode v social'nom poznanii // Voprosy filosofii. – 1973. – № 6.
- 3 Novikov S.A. «Ispol'zovanie ob#jasnenij oproshennyh lic v dokazyvanii po ugovol'nym delam: «Iskljuchit' nel'zja dopustit'» // Pravovedenie. – 2008 – № 3 (278).
- 4 Strogovich M.S. Teorija dokazatel'stv v sovetskom ugovol'nom processe. – M.: Juridicheskaja literatura, 1973.
- 5 Shalamov M.P. Teorija ulik. – M.: Gosjurizdat, 1960.

